

MÜZE EĞİTİMİNİN GELİŞİMİ*

Seher Selin ÖZMEN¹

Öz: Tüm dünyada müzecilik, nadir nesnelerin nüfuz sahibi kişiler tarafından toplanmasıyla başlamıştır.18. yüzyılda bir yüzyıl kadar devam edecek kurumsallaşma sürecinde, koleksiyonların güç ve prestij gösterisi olarak elit bir zümreye sergilenmesi söz konusudur. 19. yüzyılda Fransız Devrimi'nin getirdiği özgürlük ve eşitlik fikirleri sonucunda, 1793'te Louvre'da düzenlenen halka açık ilk sergi ile günümüzde halen gelişmekte olan müze eğitimi alanında ilk adım atılmıştır. O tarihten günümüze, müze eğitimi, yaşanan politik, ekonomik, teknolojik ve dolayısı ile toplumsal dönüşümlerin etkisi altında ve değişen pedagojik yaklaşımlarla ilişki içerisinde gelişim göstermiştir. Bu gelişim sürecinde, müze eğitim uzmanlarının yetişmesi için üniversitelerde açılan müzecilik ya da müze eğitimi bölümleri, yapılan akademik çalışmalarla zenginleşen literatür ve ulusal, uluslar arası kuruluşların belirlediği ölçütler, profesyonelleşme sürecini hızlandırmıştır. Günümüzde müze eğitimi, eleştirel yaklaşımı esas alan ve bu bağlamda, koleksiyondan önce ziyaretçiyi merkeze koyan bir yapıdadır. Müzeler bugün, eğitim programlarını oluştururken farklı hedef kitlelere yönelik, farklı uygulamaları dikkate almaktadırlar. Genel olarak tüm müzelerde birincil hedef kitle olan öğrencilerin, müzelerden doğrudan eğitimi destekleyecek dolaylı ya da yaygın bir eğitim kurumu olarak yararlandırılmaları için müze-okul işbirliğini öngören programlar hazırlanmaktadır. Bunun yanı sıra interaktif uygulamalar ve internet ortamında ulaşılabilen koleksiyonlar, müze eğitimindeki güncel seçenekler olarak değerlendirilebilir. Müze eğitiminin temel amacı, müzenin sahip olduğu nesnelere ziyaretçi ile buluşturarak deneyim yoluyla öğrenme sağlamaktır.

Anahtar Sözcükler: Müze Eğitimi, Müzecilik, Eğitim.

DEVELOPMENT OF MUSEUM EDUCATION

Abstract: Museology all over the world begins with the gathering of rare objects by influential people. In the 18th century during the

* Bu makale *Sanat Eğitimi Bağlamında Müze Eğitimi ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi Askeri Müze Örneği* başlıklı yayımlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Öğr. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü. sozmen@nku.edu.tr

process of institutionalization, the collections were exhibited to an elite class as a show of power and prestige. As a result of the ideas of freedom and equality brought by the French Revolution in the 19th century, the first public exhibition in the Louvre in 1793 took the first step in the field of museum education. From that time it has been developed under the influence of the political, economic, technological, and therefore social transformations that have taken place. During this development process, the professionalization have been accelerated by museology or museum education departments in universities, the literature enriched by the academic studies and the criteria determined by national and international institutions. Today, museum education is based on a critical approach and in this context, the visitor is in focus rather than the collection. Museums are considering different applications for different target audiences. Programs aiming at museum-school cooperation are being prepared for the students as indirect educational support. In addition, interactive applications and accessible collections on the internet can be considered as current options in museum education. The main aim of the museum education is to provide learning through experience by bringing together the objects with the audiences.

Keywords: Museum Education, Museology, Education.

Giriş

19. yüzyıldan günümüze müzeler, yaygın eğitim kurumları olma yolunda büyük ilerleme kaydetmişlerdir. Müze eğitimi, çağdaş eğitim anlayışının bir parçası olarak farklı deneyimler yoluyla yaşam boyu kazanılan davranış değişikliklerini yönlendirmede örgün eğitime büyük oranda katkı sağlayan bir duruma gelmiştir. Örgün/doğrudan eğitim (Formal education), yapılandırılmış içerikler ile tasarlanmış, müfredat, ortam ve yönetim açısından belirli kurallara ve yönetmeliklere dayalı, öğrenen açısından amaçlı ve kasıtlı, diploma ya da sertifika gibi resmi tanınırlığı olan bir öğrenme biçimidir. Açık eğitim (Non-formal education), doğrudan öğrenme olarak tasarlanmamış fakat önemli öğrenme öğeleri içeren etkinliklerle yapılan, öğrenen açısından amaçlı veya kasıtlı olmakla birlikte açık öğrenme, uzaktan öğrenme ve mektupla öğrenme gibi yüz yüze bir ortamda yapılmasına gerek olmayan eğitim yöntemidir. Yaygın eğitim (Informal education), deneyimsel ya da rastgele öğrenme olarak da anılır. Öğrenme amaçları, öğrenme zamanı ya da desteği açısından yapılandırılmamıştır. Yaygın eğitim, günlük yaşam içerisindeki öğrenmelerdir ancak etkinlikler müfredat kapsamında ya da amaçlı gerçekleştirilirse artık örgün ya da açık bir süreç haline gelir.

Günümüzde müze eğitimi söz konusu olduğunda bu eğitim biçimlerinin hepsi geçerlidir. Örgün eğitim, müze-okul işbirliğini esas almakta, müfredata uygun çalışmaları içermektedir. Açık eğitim, müzelerin koleksiyonlar konusunda bilgilendirme gibi internet üzerinden yaptıkları çalışmalarıdır. Yaygın eğitimde ise ziyaretçi odaklı eğitici sergileme söz konusudur; ziyaretçi kendi deneyiminden uzun vadede yarar sağlar. Öğrenme, sadece örgün ya da doğrudan eğitimle sınırlanmaz çünkü yaşantımızdaki çoğu öğrenme tesadüfen ya da dolaylı yollardan gerçekleşir. İnsanlar birbirleriyle konuşarak veya televizyon izleyerek de öğrenirler ancak televizyonda, tiyatrodaki, sinemada, konserde veya spor etkinliklerinde izleyici açısından edilgen bir öğrenme söz konusu iken müzedeki keşfetme ve etkileşim hali yani izlenenin durağan; izleyenin hareketli olması, etken bir öğrenme biçimidir. Müzede öğrenmenin eğitimi açısından zor olan kısmı, ziyaretçinin ne öğrenip ne öğrenmediğini araştırıp bulmak konusudur. Öğrenme bireysel bir süreçtir ve ziyaretçilerin eski bilgileri, kişisel beklentileri ve inançlarından büyük ölçüde etkilenir. Sosyokültürel bağlam çok önemlidir çünkü çoğu insan müzelere tek başına değil, arkadaşları, aileleri ve diğer gruplarla gelir. Bir müze ziyareti ömür boyu süren deneyimler zincirinde bir halkadır ve ziyaretçiler daha sonra edindikleri bilgileri geliştirebilirler. Müze ziyaretleri, daha sonra kişilerin yaşamlarında anlam ve motivasyon sağlayabilen güçlü izler üretebilir.

1. Müze Eğitiminin Gelişim Süreci

Tüm dünyada müzecilik toplayıcılıkla başlamıştır. Eski Mısır ile Mezopotamya'da dinsel değeri olan nesnelere mağara, mezar, tapınak, saray, villa ve kent merkezlerinde sergilenmesi, savaşlarda ele geçirilen ganimetlerin gücün bir simgesi olarak halkın görebileceği yerlere konması ilk toplayıcılık örnekleridir (İsmayılov, 2007, s. 4). Eski Yunan'da, ilham perisi Muse'ün evi olarak İskenderiye Müzesi kurulmuştur. Bu müze, sonraki dönem müzelerinin toplama ya da sergileme işlevlerini üstlenmemekle beraber, bir araştırma ve öğrenme merkezi olarak yüzyıllar sonrasının müzelerine gerçek bir ilham kaynağı olmuştur (Chadwick, 1980, s. 3). Roma İmparatorluğu'nda da daha çok Eski Yunan'a ait sanat yapıtlarını ve değerli nesnelere toplayıp sergilemek sınıf üstünlüğünün bir simgesi olarak yaygınlaşmıştır (İsmayılov, 2007, s. 5). Çin'de hanedanlar döneminde imparatorların aile hazinelerinin özel bir yerde toplanması, Japonya'da aynı amaçla tapınakların kullanılması, Ortadoğu'da özellikle ilmi ve edebi eserlerin koruma ve faydalanma amacıyla koleksiyonlar halinde medrese ve camiler bünyesinde kurulan kütüphanelerde bir araya getirilmesi (B. Madran, 1999, s. 18) müze ya da

müze eğitimi fikrinden çok farklı fakat bunların kökenini oluşturan uğraşlardır. Aynı şekilde Rönesans'a kadar Avrupa'da çeşitli toplumlar, önemli olduğuna inandıkları dinsel nesnelere ve hazineleri tapınak ve kiliselerde toplamışlardır. Ancak eski dönem düşünürlerinin gerçeğe ulaşma yolu olarak felsefeyi görmesi gibi Avrupa'da Ortaçağ'da egemen olan görüş gerçeğin sadece dinde var olduğu idi. Bu nedenle her iki dönemde de nesnenin estetik değeri değil felsefi ya da dini değeri ölçüt alınmıştır (Shaw, 2004, s. 8).

Avrupa'da müzecilik üç ana süreçte gelişim göstermiştir: Rönesans'a kadar devam eden koleksiyonerlik süreci; Rönesans'tan 19. yüzyıla dek devam eden kurumsallaşma süreci; günümüzde halen devam etmekte olan eğitim kurumu olma sürecidir. Koleksiyonerlik süreci, ilk müzelerin çekirdeğini oluşturan nesnelere toplandığı bir dönemdir. Müzecilikte kurumsallaşma süreci, toplama, koruma ve sergileme ile ilgili işlevlerin ortaya çıktığı dönemdir. Ekonomik, politik ve toplumsal dönüşümler sonucunda eğitimin önemini anlaşılması, bu nedenle o günlerden bugünlere gelişen teknolojik olanaklar ve yaratıcı fikirlerin birleşimi Müzelerin eğitim kurumu olma süreci ve bu bağlamda müzelerin toplumla ve en çok da okullarla ilişkilerinin değer kazanmaya başladığı dönemlerden bugüne uzanan bir süreçtir. Geçmiş çok eskilere dayanmayan Amerika Birleşik Devletleri'nde ise müzecilik anlamında Avrupa'daki süreçler doğal olarak yaşanmamış, kısa sürede bir tarihsel miras ve kültürel gelenek oluşturma çabası içinde, daha ilk kuruluşlarından itibaren müzeler yeni yöntemlerin uygulanabileceği eğitim ortamları olarak görülmüştür.

Müzecilikte kurumsallaşma sürecinin yapı taşı olan koleksiyonerlik, 15. ve 18. yüzyıllar arasında gelişme göstermiştir. Ekonomik, ticari, sosyal ve kültürel değişikliklerin ardından coğrafi keşiflerle birlikte doğaya duyulan ilginin artması ile doğa ve dünya ile ilgili konular da koleksiyonculuk kapsamına girmiş, kişisel koleksiyonlar oluşturulmuştur. Böylece sanat eserlerini ve nadir olduğuna inanılan diğer nesnelere toplamının bir üst kültür ve güç göstergesi olduğu düşüncesinden hareketle, Avrupa'da Rönesans'tan itibaren krallar ve soylular toplayıcılık işine soyunmuşlardır.

15. yüzyılda Floransa'daki Medici Sarayı, Avrupa'nın ilk müzesi olarak görülmektedir. Eski ve yeni koleksiyonerlik anlayışlarını birleştiren bu mekanda, Ortaçağ prenslerine ait hazinelerin yanı sıra Antik Yunan ve Roma'ya ait heykeller, el yazmaları, sikkeler de toplanmıştır. Böylece geleneksel koleksiyon anlayışını yansıtan tanrısal ve dinsel nesnelere

yanında din dışı, bireysel ve insana özgü nesnelerin yer alması, kişisel koleksiyonerliği ortaya çıkarmıştır (Hooper-Greenhill, 1992a, s.s. 23-47).

16. yüzyılda sanat tarihçileri, toplayıcılığın sistematikleşmesini sağlamaya başlamışlar ve ilk sergilemeler ortaya çıkmıştır. Sanat tarihçisi Vasari İtalya'da Medici ailesinin yaptırdığı Uffizi Sarayı'nda görevlendirilmiş ve sarayın ikinci katında heykellerin sergilendiği bir galeri oluşturulmuştur. Bilinen anlamda ilk kapalı sergileme Uffizi Sarayı'nda Vasari'nin oluşturduğu galeri ile başlamıştır. Koleksiyonların halka değil, aynı zevk, bilgi düzeyi ve sosyal statüde bulunan soylu sınıfına ve din adamlarına açılmasını öngören dönemin sergileme anlayışı, kuşkusuz toplum yararına halkı aydınlatmaya yönelik olmamış, kralların güç, soyluların ise zenginlik gösterisine dönüşmüştür. Bu anlayış içinde koruma da önemsenmemiş, toplanan eserler tapınak, saray ve villalarda, bol pencereci salonlar ve koridorlarda sergilenmiştir. Öte yandan Rönesans'ın getirdiği hümanizm, Ortaçağ düşünüşünden farklı olarak, eski dönemlere ait eserleri paganizm değerlendirmesinden çıkarmıştır. Böylece 16. yüzyılın sonlarında Floransa'da ortaya çıkan, hemen hemen tüm Avrupa'da varlığı bir yüzyıldan kısa sürecek "kabine" denilen ilk müze örnekleri oluşturulmuş (Hooper-Greenhill, 1992a, s.s. 78-105), özellikle İngiltere'de, heykeller, fosiller, taşlar ve diğer nesnelere koleksiyon sahibinin dünya görüşü ve düşünsel gücü doğrultusunda, tam hakimiyeti ile sınıflandırılarak sergilenmiştir. Sadece koleksiyon sahibine ve onun özel dostlarına açık olan bu mekanlarda koleksiyonu anlamak, önceden edinilmiş bilgileri gerektirdiğinden, müze burada eğitim aracı değil, eğitimin sağladığı seçkinliğin bir göstergesi olmuştur (Shaw, 2004, s.s. 8-11). XVII. yüzyılda Francis Bacon ve Amas Comenius, eğitimin algılarıyla, bellek, anlama ve yargılamayla ilişkili olması gerektiğini vurgulayarak (Calkins, 1980, s.s. 165-172), tam da müze eğitiminin çağdaş ilkelerini ortaya koymuşlardır.

Avrupa'da 18. yüzyıl, müzecilik açısından önemli bir dönem olmuştur. Eğitimde fırsat eşitliğini vurgulayan 18. yüzyıl aydınlanma ruhunun birer ürünü olarak ansiklopediler ve kamu müzeleri hemen hemen aynı dönemde ortaya çıkmıştır (Hein, 1998, s. 3). Müzenin önemli bir eğitim aracı olarak tanımlandığı ilk eser, "Museographia", Caspar F. Neickel tarafından 1727'de kaleme alınmış (Guerrieri, 2002, s. 53), 1753'te İngiltere'de The British Museum ve 1765'te İtalya'da Uffizi gibi günümüzde hala varlığını ve önemini koruyan pek çok müze bu yüzyılda açılmıştır. Müzecilikte koleksiyonları türlerine, konularına göre ayırma, arşivleme, koruma ve güvenliğini sağlama çalışmaları başlamıştır. Ancak müzeciler sorumluluklarını bunlarla sınırlayıp, halkla iletişimden

kaçınmayı sürdürmüşlerdir (Atagök, 1999a, s. 223). Bununla birlikte, dünya tarihine adını Aydınlanma Dönemi olarak yazdıran bu dönemde kitap, ansiklopedi gibi bilgi kaynakları henüz sınırlı sayıda iken müzeler araştırmalara destek veren, tartışma ve deneyim ortamları olarak önemli sayılmaya başlamışlardır (Akmehmet ve Ödekan, 2006, s. 49). Ancak bu gelişmelere karşın müzelerin yine daha çok üst tabakanın gezip görebileceği, yararlanabileceği ortamlar olduğu anlayışı devam etmiştir. Müzelerin gerçek anlamda kamuya açılması, Fransız Devrimi'nden sonra Louvre Sarayı'nın müzeye dönüştürülmesi ile gerçekleşmiştir (Shaw, 2004, s. 13).

Anti demokratik ve hiyerarşik toplum yapısının, geleneksel dünya görüşünün ve dini-politik yönetim düzeninin sonunu getirerek 18. yüzyıl Avrupa tarihinde her anlamda bir dönüm noktası olan 1789 Fransız Devrimi, yeni bir müzecilik anlayışının da oluşmasına yol açmıştır (Hooper-Greenhill, 1992b, s. 167). Bu tarihten sonra artık müzelere sadece Fransa'da değil tüm Avrupa'da yüklenen yeni anlamlar, eğitim işlevini öne çıkarmaya başlamıştır. Devrimin yarattığı yeni anlayışlar çerçevesinde eğitimi seçkinlerin tekelinden alıp devletin temel bir görevi olarak çoğunluğun hizmetine sunmak fikri gündeme gelmiş (Tanilli, 1996, s. 20) ve müzeler eğitim düşüncesi ile kurulmaya başlamıştır. Fransa'da halka açık ilk sergileme 1793'te Louvre'da yapılmış, insanların sergilenen eserlere duyduğu merak ve ilgi karşısında sergilemede tema ve kronolojik düzenin dikkate alınmasının gerekliliği anlaşılmıştır. Sergilemenin bilgi verme amacına yönelmesi ile eğitim fikri, bugünün bilinciyle olmasa da yavaş yavaş oluşmaya başlamış, müze milliyetçilik fikrini yaymak üzere toplu halk eğitimi aracı olarak görülmüştür (Duncan, 1995, s. 22). Çeşitli dillerde yazılmış, halkın anlayabileceği, maliyeti düşük kataloglar, etiketler ve galeri turları bu müzenin eğitim etkinlikleri olmuştur (Hooper-Greenhill, 1999, s. 30). Louvre'un etkisiyle Avrupa'da pek çok müze politik temelli bir eğitim yaklaşımı ile halka açılmıştır. Sonraki yüzyılın başlarında kamu müzelerinin acil bir ideolojik zorunluluk olarak görülmeye başlanmasıyla Louvre'un, Fransız uygarlığının zaferini dramatize etmek üzere oluşturulmuş Antikçağ ve Fransız mirasından Fransız sanatına uzanan ikonografik programı, ulusal yanı vurgulayan törensel havası örnek alınmış, müze sergilemelerinde, koleksiyonların bu biçimde gruplanması çalışmalarına ağırlık verilmiştir (Duncan and Wallach, 2006, s.s. 68-77).

Eğitimin önemli bir müze işlevi olarak ele alınması, kamu müzelerinin ortaya çıkışıyla başlamıştır. Kamu müzeleri, 18. yüzyılın ürünü olmakla birlikte önemli kamu kurumlarına dönüşmeleri 19. yüzyılda

gerçekleşmiştir. Halkın refahı devletin sorumluluğudur düşüncesini benimsemiş olan ulus devlet anlayışına paralel bir gelişim gösteren müzeler (Hein, 1998, s. 3), bir yandan sömürgeciliğin getirdiği koleksiyon zenginliği, diğer yandan Endüstri Devrimi'nin dayattığı unsurlarla yeniden şekillenmek ve eğitim çalışmalarına öncelik vermek durumunda kalmışlardır. Bu yüzyıldan itibaren Avrupa'da müze eğitimi konusunda, toplumların teknolojik, bilimsel, sanatsal ilerleyişine koşut bir anlayış benimsenmiştir. Yüzyılın başlarında yeni açılan müzeler, devletin gücünü göstermek amacıyla fetihleri, sömürgelerden getirilen değerli ve egzotik nesnelere sergilemişlerdir. Örneğin o dönemde Napoleon'un her yeni fethi, Louvre'da açılacak yeni bir galeri anlamına gelmiştir (Hein, 1998, s. 4).

19. yüzyılın ikinci yarısında Endüstri Devrimi'nin hız kazanmasıyla, kente göç başlamış, bilim ve endüstri yaşamı tekrar şekillendirirken, devletler de toplumsal hizmet ve eğitim sorumluluklarını üstlenmişlerdir. Bu dönemde müzeler, toplum yaşamına destek veren kurumlar arasında sayılmakla kalmamış, kitlelere eğitim olanağı sağlayan tek kurum olarak görülmüşlerdir. Örneğin, Londra'daki Güney Kensington Müzesi'nin müdürü Henry Cole kamu eğitimi için özel olarak görevlendirilmiştir (Hein, 1998, 4). Bugün Victoria&Albert Müzesi adıyla bilinen ve 1851'deki Büyük Sergi'nin başarısının sonucunda 1857'de sanat ve endüstri müzesi olarak kurulan dönemin Güney Kensington Müzesi, Prens Albert'ın görüşleri dahilinde oluşturulan bir planla ilk adım olarak sanatı halka ulaştırma sorumluluğunu üstlenmiştir (Robertson, 2004, s. 1). Öte yandan, İngiliz yazar, şair ve sanat eleştirmeni John Ruskin, 1857'de İngiltere Parlamentosu'na müzelerin işçi sınıfının eğitiminde kullanılmasını önermiştir (Shabbar, 2001, s. 68). Bugün müze eğitiminde hala önemini koruyan, bilgilendirici etiketler, eğitici sergiler, kurslar, okullar için hazırlanan programlar gibi etkinliklerin temeli bu yüzyılda atılmıştır (Hein, 1998, s. 4).

Endüstrileşmiş ülkelerde kamu okulları hareketi de müzelerdeki hareketlenmeyle aynı dönemde ortaya çıkmıştır. İngiltere'de, bu yüzyılın başlarında gelişmeye başlayan örgün eğitim sistemindeki zayıflıklar, müzelerin bu anlamda kullanılmasının önemini bir kat daha artırmış, halkın çoğunluğu için yetersiz kalan okullara karşın müzeler temel bir eğitim olanağı sağlamaya başlamıştır (Hooper-Greenhill, 1999, s. 34; Hein, 1998, s. 4). Ancak, müzelerden farklı olarak okullar, bir eğitim kurumu olma yolunda çok çabuk ilerlemiş, değişen koşullarda toplumun ihtiyaçları doğrultusunda programlar geliştirmiş, ölçme ve değerlendirme sistemleri oluşturmuşlardır (Hein, 1998, s. 5). İngiltere'de 1870'te

çıkarılan İlköğretim Yasası ile öğretim programları ve yöntemleri tartışma ve inceleme konusu olmuştur. Bu yasa sonrasında, nesne ile ders yapmak eğitimin en büyük özelliği olmuş ve bu anlamda hem müze ziyareti sırasında nesnelere hakkında bilgilenme, hem nesne ödünç alma yoluyla müzelerden yararlanılabileceği anlaşılmıştır (Hooper-Greenhill, 1999, s.s. 45-46). Öte yandan 1880'lerde müze ziyaretçilerinin müzeden yararlanabilmesi için unutulmaması gerekenleri gösteren bir liste hazırlanmıştır (Hooper-Greenhill, 1999, s. 37). 1894-1895 yıllarında İngiltere'de ilk eğitsel müze olan Haslemere Müzesi açılmış, okulların bu müzeyi ziyaret etmeleri ile okul müze işbirliği gerçekleşmiştir (San, 2001, s. 21). Müze eğitiminde İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerinde yaşanan bu ilerlemeler, müzelerin ziyaretçiyi edilgen bir konumda algılamasından dolayı ümit edilen başarıya ulaşamamış, yüzyılın sonlarında okullar kamu eğitiminde müzeleri gölgede bırakmıştır. Hein (1998, s. 5) Profesör Edward Forbes'un 1853'teki bir konuşmasından alıntı yaparak "Küratörlerin çok bilgili olabileceklerini ancak pedagoji konusunda donanımsızlarsa buldukları konuma uygun olamayacaklarını" belirtmektedir.

Eğitici sergileme yöntemleri aynı dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nde de uygulanmaya başlanmış, Avrupa'dan göç ve Endüstri Devrimi'ne rağmen, 18. yüzyıl ortalarından itibaren kurulmaya başlayan müzeler, 19. yüzyılda çok çabuk geliştirilerek önemli değişikliklere uğramıştır. 18. yüzyılda Philadelphia'daki Peale Müzesi gibi ilk müzeler sağlık ve teknoloji gibi konularda halkı aydınlatmak amacıyla kurulmuş (Education in American Museums, 2008); 19. yüzyılda ise sadece yeni müzeler kurulmakla kalmamış, bu müzeler kapılarını eğitim misyonuyla donatılmış olarak halka açmışlardır (Glaser, 1986, s. 8). Bu dönemde Amerika'daki müzeler kuruldukları günden itibaren dönemin eğitim yaklaşımları ile özdeşleşen kurumlar olarak görülmüştür. Örneğin Smithsonian Enstitüsü, demokrasi ve evrensel eğitim gibi Aydınlanma fikirlerine büyük ilgi duyan İngiliz Bilim adamı James Smithson'un vasiyeti üzerine 1846'da Washington'da "insanlığa bilgiyi yaymak" amacıyla kurulmuştur (Smithsonian, 2008). Amerika'da müze eğitimi kavramı İç Savaş'tan sonra büyük gelişme kaydetmiştir 19. yüzyılın sonlarında öğrenme teorileri, yeni bilgiler edinmenin sadece kitaplar yoluyla değil, nesnelere aracılığıyla da olabileceğini gösterirken müzeler nesne temelli eğitim olanaklarıyla bilgi üreten kurumlar haline gelmiştir. Bu dönemde Amerika'da Metropolitan Sanat Müzesi, Doğa Tarihi Müzesi ve Chicago Sanat Enstitüsü açılmıştır (Education in American Museums, 2008).

19. yüzyıl, toplumların belleğini temsil eden ve derin çalışmaları, araştırmalarıyla neredeyse üniversitelere denk bir önem kazanan Fransa'da Louvre, Almanya'da Kaiser Friedrich, İspanya'da Prado ve Rusya'da Hermitage gibi müzelerin açılışına ve müzeciliğin altın çağına şahit olmuş bir dönemdir. Ancak bu gelişmeler, müzeleri içe dönük ve ulaşılmaz kutsal mekanlar durumuna getirmiş, yüzyılın sonlarına gelindiğinde halk ve müzeler birbirinden kopmuştur (Guerrieri, 2002, s. 92). Buna rağmen, Birinci Dünya Savaşı döneminde, örgün eğitimin aksadığı günlerde müzeler çocuklar için çok önemli bir rol oynamış, sağlık ve temizlik gibi konularda düzenledikleri sergiler ile de halka önemli fikirler iletmişlerdir. Ancak 1920'lerde, 19. yüzyılın entellektüel ve politik yaşamının birçok alanında önemsenen eğitimle donatılmış ideal müze tanımına uymayan fikirler öne sürülmeye başlamış, yeni kuşak küratörler müzelerin kamusal işlevini bir yana bırakarak sadece koleksiyonlara ve araştırmaya yönelmişlerdir (Hooper-Greenhill, 1999, s.s. 45-56).

Müzelerin 20. yüzyıl başlarındaki bu tutumlarına karşın, yüzyılın ortalarından itibaren örgün eğitim sistemindeki gelişmeler, müzeleri öğrencilerle tekrar buluşmak durumunda bırakmıştır. Ünlü eğitim bilimcilerinin teorilerine dayanan ilerlemeci anlayışların benimsenmeye başlamasıyla, okullar müzede eğitime daha fazla önem vermişler, öğretmenlerin eğitim amacıyla müzelere girme istekleri yoğunlaşmıştır (Hooper-Greenhill, 1999, s. 20). Ünlü gelişim psikoloğu Jean Piaget'nin görüşlerinin etkisiyle aktif öğrenme ve deneyim için müzeler ideal eğitim ortamları olarak görülmeye başlanmıştır. Eğitim alanındaki yeni düşünceler, gelişmeler ve Piaget gibi gelişim psikologlarının bulguları sonucunda, örneğin İngiltere'de çocuklar için hands-on/yaparak öğrenilen, dokunulabilir müzeler ortaya çıkmıştır. Bu anlayışın uygulamaya dönüştüğü müzelerde artık vitrinlerdeki nesnelerin reproduksiyonları çocukların kullanımına sunulmaktadır (Ata, 1999, 4). John Dewey, müze eğitiminin davranış değişikliğine yol açmadaki gücüne ilişkin olarak iki noktaya değinmiştir. Birincisi, bizi değiştirmeyen deneyimler eğitici olamaz yani deneyimler sadece "hands-on/yaparak" değil, aynı zamanda "minds/on/düşünerek" olmalıdır. İkincisi, deneyimlerin hayata dair ve ilgi çekici olması eğlence için yeterli ve bu anlamda gerekli de olmakla beraber, deneyimler eğitime yönelik olarak düzenlenmedikçe yetersiz kalırlar. Deneyimlerin eğlenceli olmanın yanı sıra eğitici hale de getirilmesi, müze sergileri ve programlarını gerekirse temelden değiştirmeyi kapsayan bir durumdur (Hein, 1998, s. 2). Eğitsel yaklaşımdaki bu değişimler sonrasında müzeler, okullara hizmet veren eğitim bölümlerini kurmaya başlamışlardır.

1930'larda Amerika'da, müzelerin kamu eğitimindeki rolü ile ilgili tartışmalar, bir süredir koleksiyonlara odaklanıp eğitimi bir tarafa bırakan küratörleri tekrar eğitime, özellikle de okul çocuklarının eğitimine yönelmek durumunda bırakmıştır. Bu yıllarda müzeler eğitim yöntemlerinde uzmanlaşmaya giderek, kadrolarına eğitimcileri de dahil etmişler ve müze ziyaretçilerine yönelik ilk bilimsel çalışmalar yapılmıştır. 1932'de Amerikan müzelerinin %15'i eğitim programları sunarken; 1940'larda dersler, turlar, gösterimler, broşürler ve etiketler pek çok müzenin olağan özellikleri haline gelmiş, eğitim programları ise öğretmen yetiştirme, çocuk müzeleri, yerel kütüphanelerdeki belli bir alana yönelik müzeler ve işsizlerin eğitilmesi kapsamında ele alınmıştır. Müzeler bu dönemde okullara ve hastanelere ödünç verme yoluyla da destek olmuşlar, savaş sırasında sergilerini ve programlarını vatanseverliği yüceltecek biçimde kullanmışlardır (Education in American Museums, 2008).

Müzelerin eğitim işlevinin kavranması, ilk müzelerle eş zamanlı olarak düşünülse de bu işlevin benimsenmesi ve gelişmesi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tarihi, kültürel ve sanatsal değere sahip nesnelere toplamanın, korumanın ve sergilemenin kamu yararına yapılabilecek en önemli işlerden biri olduğu daha iyi anlaşılmış ve müzede eğitim anlayışı, özellikle de çocuk eğitimi ciddiyetle ele alınmaya başlanmıştır. Bu kavrayışın II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkması bir tesadüf değildir. İki büyük savaşın getirdiği yıkım ve buhran karşısında toplumsal bellek önem kazanmış, insanlığa müzelerin nasıl yararlı olacağı sorusu tekrar gündeme gelmiştir. 1946'da UNESCO, United Nations Educational Scientific and Cultural Organization/Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Kurumu ve ICOM, International Commity of Museums/Uluslar Arası Müzeler Konseyi gibi organizasyonların ortaya çıkışıyla müzecilikte ve müze eğitiminde uluslararası ölçütlerin oluşturulması, tartışma ve bilgi paylaşımı ortamının yaratılması söz konusu olmuştur. ICOM, 1948'de UNESCO ile birlikte üç ayda bir müze eğitimi ile ilgili gelişmelere de yer veren ve günümüzde "Museum International" adıyla yayımlanmaya devam eden "Museum" dergisini çıkarmaya başlamıştır (Akmehmet, 2005, s. 17)

1950'li yıllar, müze ve toplum ilişkisinin oluşması, yaşayan müze kavramının benimsenmesi, müzeciliğin eğitimle birlikte ele alınarak yeniden yorumlanması gibi gelişmelerle müzecilikte önemli bir dönem olmuştur. Öte yandan eğitim sisteminde bilgi depolanmanın temel alındığı ezberci ve edilgen bir sistemden, yorumlayıcı ve etken bir sisteme geçiş

ile birlikte müze-okul ilişkisi gelişmeye başlamış, müzecilerin topluma daha yararlı olmanın yollarını araştırmaları sağlanmıştır (Atagök, 1999a, 224). ICOM müzelerin eğitim işlevine önem vermiş ve 1951'de UNESCO ile işbirliği içinde, müzelerin eğitimdeki rolünün vurgulanması ve yaygınlaştırılması için uluslararası boyutta bir kampanya başlatmıştır (Akmehmet ve Ödekan, 2006, s. 52). Bu amaçla, 1952'de New York'da, 1954'te Atina'da, 1958'de Rio de Janeiro'da, 1960'da Tokyo'da bölge seminerleri yapılmış, müzelerin birincil görevi olarak eğitim gündeme getirilmiştir (Atagök, 1999a, s. 224). ICOM'a bağlı olarak ve ICOM'un eğitim alanındaki etkinliklerini geliştirmek amacıyla 1953'te CECA, International Committee on Education and Cultural Action/Uluslararası Eğitim ve Kültürel Faaliyet Komisyonu kurulmuştur (CECA, 2008). ICOM'un 1956'daki müze tanımının içinde eğitim müzenin koruma ve araştırmadan sonra ikincil amaçları arasında iken, 1961'deki tanımında müzelerin temel amaçları arasında yerini almıştır (ICOM, 2008). Diğer yandan, teknoloji ve basın yayın alanındaki gelişmelerin sağladığı olanaklarla, toplumun ilgi ve bilgi düzeyinin yükselmesi kültürel canlanmaya neden olmuş, böylece müzelere yönelim artarken müzelerin kendilerini geliştirmesi gerekmiştir.

1960'lardan itibaren müze tanımına, buna ilişkin olarak müzelere ve müze uzmanlarına atfedilen önem artmaya başlamıştır. Aslında modern dünyanın bir getirisi olarak hem eğitimin anlamında hem eğitimden beklentilerde, kısacası eğitimin doğasında yaşanan değişimler buna sebep olmuştur (Hein, 1998, s. 6). Amerika Birleşik Devletleri'nde müze eğitimi, önceleri gönüllü müze derneklerinin emekli sanat tarihi, arkeoloji ve tarih öğretmenlerinin özel seminerlerle yetiştirilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Ancak 1962'de AAM, American Association of Museums/Amerikan Müzeler Birliği müzeyi bir eğitim kurumu olarak benimsemiş ve bu yıllardan itibaren yeni müzecilik anlayışı üzerine devrim niteliğinde fikirler ortaya atılmıştır. Bu fikirlerin tümünün temelini müzelere bilgi aktarma işlevinin kazandırılması oluşturmuştur. Buna göre, müzenin bir eğitim ve kültür kurumu olarak kimliğini ortaya koyabilmesi için, öncelikle kendi içinde örgütlenmesini yeniden gözden geçirerek gereken değişiklikleri yapması ve oluşturduğu program, sergileme plânı çerçevesinde ziyaretçiye yani halka ilgiyi merkeze koyması, toplumu ve ziyaretçileri tanımak, anlamak ve onların beklentilerini belirlemek için yeni yöntemler geliştirmesi, yeni iletişim örnekleri bulması gerekmiştir (S. Atasoy, 1997, s.s. 97-99). Müzelerde eğitim veren kişilerin koleksiyon ile ilgili akademik donanıma sahip olmakla birlikte hedef kitle belirlemede ve belirlenen hedef kitlelerin özelliklerini bilmede, dolayısıyla müze iletişimde zayıf kaldıkları, bu

nedenle de bir müze eğitimcisinin özel eğitimden geçmiş olması gerektiği fikri önemsenmeye başlamıştır (Akmehmet ve Ödekan, 2006, s. 54). 1960'larda müze eğitimi, okullarla kesin bir işbirliğini ifade etmiştir (Hooper-Greenhill, 1999, s. 20).

1970'lerde, egemen kültürü ve baskıyı dönüştürmeyi hedefleyen hümanist ve özgürlükçü yeni fikirlerin uygulamaya geçirilmesiyle eleştirel pedagoji gündeme gelmiş ve müze eğitiminin kapsamı genişlemiş, rehberli turlar ve eğitici sergilemeler dışında farklı etkinlikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Nesne merkezli, bilgi aktarımı temeline dayanan anlayıştan, elde bulunan mevcut koleksiyonların yorumu ve izleyiciye aktarılmasına doğru yeni anlayışa geçilmiş, müzelerin eğitim rolü daha fazla vurgulanmıştır (Akmehmet ve Ödekan, 2006, s. 54). Uzun yıllar bireyin davranışlarında istedik, kasıtlı yönde değişiklikler meydana getirme süreci (Ertürk, 1972) olarak tanımlanan eğitim anlayışının, politik, ekonomik, kültürel, toplumsal alanlarda yaşanan dönüşümlerin sonucunda değişmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Eleştirel kuram, geleneksel eğitim anlayışına karşıt görüşlere ve farklı disiplinlerden beslenen yeni tanımlara, yaklaşımlara duyulan ihtiyaç karşısında, başlangıçta felsefi bir akım olarak ortaya çıkan, daha sonraki süreçlerde ise eğitim alanında da kendini gösteren yaklaşımlardan biridir. Adaletsizlik ve ötekileştirmeye dair bütün olası durumların karşısında bireysel iradenin özgürlüğünü öne çıkaran kuramın, eğitimin geliştirici rolünü ciddiye alan eğitimciler tarafından ilgiyle karşılanması şaşırtıcı değildir. Eleştirel pedagoji, eğiten ile eğitilen arasındaki her türlü baskıcı ve hiyerarşik ilişkinin ortadan kaldırıldığı ve eğitimde nesne olarak tabileştirilen öznenin özgürleştirildiği, bireyin yaratıcı potansiyeline değer veren uygulamaları öngörmektedir (Kesik ve Bayram, 2015, s.s. 900-902). 1970'lerde özellikle Amerika'da yeni eğitim yöntemleri geliştirilmiş, film gösterimleri ve bilgisayarlar kullanılmaya başlanmıştır. 1973'te Amerikan Müzeler Birliği, uzman bir eğitim komitesi kurmuştur. Komitenin amaçları, müze eğitimcileri için yüksek uzmanlık ölçütleri oluşturmak, eğitim hedeflerini desteklemek için müzelerin haklarını savunmak ve müze eğitiminde mükemmelliği sağlamak biçiminde belirlenmiştir (Education in American Museums, 2008).

1980'lerdeki uygulamalar, izleyicinin algılamada seçici davrandığını yani edilgen değil etken olduğunu göstermiş ve izleyicilerin yaş ve diğer özelliklerine göre gruplara ayrılması gerektiği anlaşılmıştır. Bu yıllarda eğitim felsefelerinin ve öğretim programlarının tartışmaya açılmasıyla müze eğitimi daha sistemleşmiş ve yaygınlaşmıştır. Amerikan Müzeler Birliği'nin 1984'te yayımladığı "Museums for a New Century/ Yeni Bir

Yüzyıl İçin Müzeler” raporu eğitimi müzelerin kamusal hizmetlerinin merkezine oturtmuştur (Education in American Museums, 2008). Öğretim programlarındaki yeniliklerle müzelerin, okulların eğitim çalışmalarını destekleyeceğinin dile getirilmeye başlanması, okulların müzelere daha fazla ilgi göstermesini sağlamıştır. Bu da müzeleri, okul gruplarını müzeye çekmek için öğretim programlarına uygun sergiler ve eğitim etkinlikleri hazırlama çabalarına itmiştir. Örneğin İngiltere’de, 1988’de Eğitim Reformu ile öğrenmede birincil kaynakların kullanımını ve araştırmayı vurgulayan yeni bir öğretim programı oluşturulmuş ve bu öğretim programı, okulların müzelere daha çok yönelmelerini sağlamıştır. (Hooper-Greenhill, 1994, 14) Böylece müze eğitimcileri, okul öğretim programları ile ilişkili program ve sergiler sağlayarak yerel eğitim yetkilileri ile çok yakın çalışmaya başlamıştır. (Hein, 1998, s. 9)

1990’ların başından itibaren, mevcut koleksiyonların kullanımı yeni nesnelere edinmenin önüne geçmiş (Hooper-Greenhill, 1999, s. 29), müzelerin eğitici rolü ve ziyaretçiler üzerinde bilinç uyandırıcı etkisi ciddi bir araştırma konusu haline gelerek bu doğrultuda müze eğitim programları üretilmeye başlanmıştır. Bu programların, öğretme ve öğrenme psikolojisi kuram ve ilkelerine uygun biçimde hazırlanabilmesi için müze eğitiminin ayrı bir uzmanlık ve eğitim gerektiren bir alan olduğu kabul edilmiş, pek çok ülkedeki üniversitelerde müzecilik ve müze eğitimi formasyonları veren bölümler açılmıştır. 1990’larda müze-okul işbirliğinde de yeni bir dönem başlamıştır. Müzeler ve okullar birbirlerinden yararlanmanın yeni yollarını keşfetmeye başlamış ve müzelerin okullara yönelik programları artmıştır. Müzede görev alacak ideal bir eğitim uzmanının koleksiyonlar hakkında bilgi sahibi olmasının dışında, müzecilik alanında bir öğrenim derecesine, öğretme deneyimine, iletişim yeteneğine; farklı uzmanlık alanlarında nesnelere çalışma becerisine sahip olması gerektiği anlaşılmıştır (Akmehmet ve Ödekan, 2006, s.s. 54-55).

2. 21. Yüzyılda Müze Eğitimi

2000’li yıllardan itibaren eleştirel düşünme, bilgi sentezi, yenilikçilik, yaratıcılık, ekip çalışması ve işbirliğini güçlendirmek için tasarlanmış, deneysel, sosyal ve yaygın öğrenme ile karakterize edilen eğitim yaklaşımları, müzeleri etkilemiştir. Öte yandan geleneksel bakış açısının yetersizliğinin anlaşılması, toplum yapılanması ve ziyaretçi çeşitliliğinin artması gibi etkenlerin yarattığı baskı da müzelerin kendilerini eğitim sisteminin önemli bir parçası olarak konumlandırmalarında önemli unsurlardır. Müzeler gittikçe artan gereksinimleri karşılayabilmek için eğitim etkinliklerini genişletmek durumunda kalmışlardır. Bugün, alan

literatürünün zenginleşmesine paralel olarak üniversitelerde müze eğitimi veren bölümler; müzelerde uzmanlık kadroları; belli başlı müze örgütlenmeleri içinde uluslararası, ulusal ve bölgesel komiteler ve müze eğitimine yönelik süreli yayınlar bulunmaktadır (Hein, 2008).

Geçmişten bugüne müzelerin gelişen hedefleri doğrultusunda ve çağdaş anlayış çerçevesinde ICOM, International Committee of Museums / Uluslararası Müzeler Komitesi'nin (ICOM, 2008) yaptığı müze tanımı şöyledir: “Müze, toplumun ve toplumsal gelişimin hizmetinde, halka açık, insana ve yaşadığı çevreye tanıklık eden malzemeleri araştıran, toplayan, koruyan, bilgiyi paylaşan, inceleme, eğitim ve zevk alma doğrultusunda sergileyen, kar amacı gütmeyen sürekliliği olan bir kurumdur.” Atagök'ün (1999b, s. 131) tanımına göre “Müze, toplumun bilimsel ve kültürel geçmişini yansıtan ve geleceğini biçimleyecek öğeleri araştıran, toplayan, koruyan, sergileyen, belgeleyen, yaşatan ve yönlendiren yaygın bir eğitim kurumudur.” Atik (2003, 19) çağdaş müze anlayışını şöyle ifade etmektedir: “Günümüzde müzeler, yalnızca araştırmacıların, bilim ve sanat adamlarının belgenin kendisini, kaynakları inceledikleri bir merkez ya da kişilerin yaşamı boyunca genellikle bir kez uğrayıp, bilinçsizce dolaştığı bir yer olmaktan çıkmış, bireyin gelişmesinde toplumsal alt yapının oluşturulduğu ve günlük yaşam içinde aktif, canlı ve çevreyle barışık bir kültür merkezi kimliği kazanmıştır.”

Müzeler artık eski eser deposu biçimindeki, geçerliliğini kaybetmiş görüşlerin tersine yaşayan ve yaşatan ortamlardır. Yaşayan ve yaşatan ortamlar olmaları, koleksiyonlarındaki nesnelere halk yararına korumaları ve sergilemelerinin yanı sıra bu koleksiyonların eğitim yolu ile halkla bütünleşmesini sağlamalarındandır. Müzeler, nesnelere sadece bakılıp dönülen yerler değil, birer eğitim ortamıdır (İlhan, 2008). Bugün, toplumu eğitime, kültürleme gibi görevleri de üstlenen müzeler, yaygın eğitim kurumu niteliği kazanmıştır. Bunun sonucunda koruma ve belgelemenin yanında, eğitim, tanıtım ve topluma dönük iletişimin önemi artmıştır (Atik, 1999, s. 155).

Müzeler halkın yararına var olması gereken kurumlardır ki bu “yararına” sözcüğü en başta eğitimle eş anlamlı olarak algılanmalıdır. Müzeler insanın her yaş döneminde ilgisini çekebilecek olanaklara sahiptir. Bu nedenle müze eğitimi yaşam boyu bir süreç olarak düşünülmelidir (Adıgüzel ve Öztürk, 1999, s.s. 77-78). Müzelerde eğitim; temel olarak, müze koleksiyonlarında bulunan nesnelere aracılığıyla öğrenme ve öğretme ile ilgilidir. Diğer bir deyişle müze eğitimi, nesnelere izleyen arasında bir ilişki kurmaktır. Gartenhaus'a göre (2000, s. 12). “Müze

nesneleri zihinsel olarak uyarıcı, özde önemli ve çoğu zaman görsel olarak kıskırtıcıdır”. Nesnelere etkileşim sürecinde insanlar bir yandan eğlenirken, diğer yandan kendi donanımları ile müzede edindikleri deneyimleri birleştirmektedirler. Müzelerin eğitimdeki önemi, birinci elden kaynaklara ulaşma, araştırma yapma imkanı sunarken, nesne merkezli etkinliklerle aktif öğrenmeye ve bilişsel-duyuşsal-psikomotor alanlarda beceri geliştirmeye katkı sağlamaları, yaratıcı düşünmeye teşvik etmeleridir. Buna göre, müze eğitiminin amaçları (Akmehmet, 2005, s. 11):

- Sergilenen nesnelere insanlar arasında köprü kurarak nesnelere onların yaşantıları ile bütünleşmesini sağlamak;
- Nesnelere maddi ve ideal değerleri ile algılanması yerine insan yaşamının somut ve otantik bir belgesi olarak algılanmasını sağlamak;
- Geçmişle şimdiki yaşam arasında bağlantı kurmak;
- İnsanın değişen dünyaya uyum sağlamasına yardımcı olmak;
- İnsanın yaşadığı ortama yabancılaşmasını önlemek;
- Günümüz sorunlarına ve çatışmalarına yönelik anlayış kazandırmak;
- İnsanların bugünkü yaşantıları ile nesnelere bağlantısını kurarak siyasi, kültürel, sosyal, ve ekonomik ilişkileri anlamalarını sağlamak ve araştırmacı yönlerini geliştirmek;
- Bireylerin zamanlarını yaratıcı bir biçimde değerlendirmek;
- Müzeyi bir yaşam biçimi haline getirmek;
- İletişim ve öğrenmeyi yoğunlaştırmak amacı ile tüm olanakları sağlamak;
- Müze ekonomisini geliştirmek;
- İnsanların estetik duyarlılığının geliştirilmesi ve geleceğin sanat izleyicisinin hazırlanmasını sağlamak;
- İnsanın zihinsel gelişimine katkıda bulunmaktır.

Günümüzde müzelerin eğitim işlevi birçok kavramı bir araya getiren özgün bir alandır. Müzelerin toplama, koruma ve sergileme işlevlerinin yanına eklenen gelecek kuşaklara aktarma görevini yerine getirebilmelerinin tek yolu, bir eğitim kurumu gibi çalışmalarınıdır (Buyurgan ve Mercin; 2005, s. 63). Eğitimin temel amaçlarından biri olan kültürlenme (Başaran, 1994, s. 13), bireyin dünyaya gelmesiyle başlayan ve yaşam boyunca aile, okul ve tüm çevresel koşullarla yönlendirilen bir değerler kazanma sürecidir. Bu bağlamda informal eğitim, çevresel faktörlerle kendiliğinden oluşan bir kültürlenme iken formal eğitim, bir program dahilinde amaçlı olarak yapılan kültürlenmedir. Örgün eğitim bu

nedenle amaçlı bir kültürleme süreci olarak formal, yaygın eğitim ise informaldır. Hein'e (1998, s. 7) göre ise bu tanımlamalar kavram kargaşasına sebep olmakta, aslında formal ve informal sözcükleri eğitimin niteliklerini değil, eğitim kurumunun yönetim biçimini göstermektedir. Örneğin bir müzede, aynen okulda olduğu gibi, özel olarak ayrılmış bir bölümde bir eğitmen eşliğinde belli bir kitleye eğitim programı uygulanabilir. Aradaki fark, müzede verilen eğitimin devam zorunluluğu, not sistemi ya da karne gibi okul yönetimini ilgilendiren konularla ilgili olmamasıdır. Hein'in bu belirlemesi ışığında yaygın eğitim kurumları olarak müzelerin eğitim hizmetlerini formal ya da informal yerine doğrudan ya da dolaylı eğitim biçiminde düşünmek daha uygun görünmektedir. Buna göre katalog, broşür, rehber ve çalışma kağıtları gibi basit ve temel gereçler müzelerin dolaylı eğitim hizmetlerini oluştururken; rehberli turlar, atölye çalışmaları, galeri sohbetleri, yaratıcı drama, kurs, çalıştay, tatil etkinlikleri gibi hizmetler doğrudan eğitim çerçevesinde ele alınmalıdır (Iguchi, s. 2005).

Abacı (2003, s. 7), müzelerdeki eğitim hizmetlerini aşağıdaki gibi göstermektedir:

Tablo 1: Müzelerde Eğitim Hizmetleri

Eğitim Hizmetleri	
<p>1. Dolaylı Hizmet</p> <p>1.1. Öğrencilere Dolaylı Hizmet</p> <p>a) Gözlem Cetveli b) Gözlem Defteri c) Müze Rehberi d) Diğer Yayınlar</p> <p>1.2. Öğretmenlere Dolaylı Hizmet</p> <p>a) Pratik Rehberlik b) Yer Bilgisi c) Etkinliklere İlişkin Bilgi</p> <p>1.3. Halıka Dolaylı Hizmet (Yukarıdakilerin Hepsini)</p>	<p>2. Doğrudan Hizmet</p> <p>2.1. Öğrencilere Doğrudan Hizmet</p> <p>a) Galeri Turu - Rehberli Tur - Resimli Konferans b) Dokunma Oturumu c) Drama ve Rol Yapma d) Özel Gruplar - Okul Öncesi Oyun Grupları - Etnik Azınlıklar - Özürlüler - Yabancı Okul Öğrencileri</p> <p>2.2. Öğretmenlere Doğrudan Hizmet</p> <p>a) Öğretmenlere Ön Ziyaret b) Öğretmen Gruplarına Kurslar</p> <p>2.3. Halıka Doğrudan Hizmet</p> <p>a) Çocuk Eğitimi - Müze Kulübü - Tatil Etkinlikleri b) Yetişkin Eğitimi - Müze Görüşmeleri - Özel Konferanslar - Film Gösterileri</p>

Herkese uygun bir müze eğitimi gerçekleştirmek çok fazla yetenek gerektirmektedir (Moffat H. 1992, 5). Hooper-Greenhill'e göre (1992a, s.

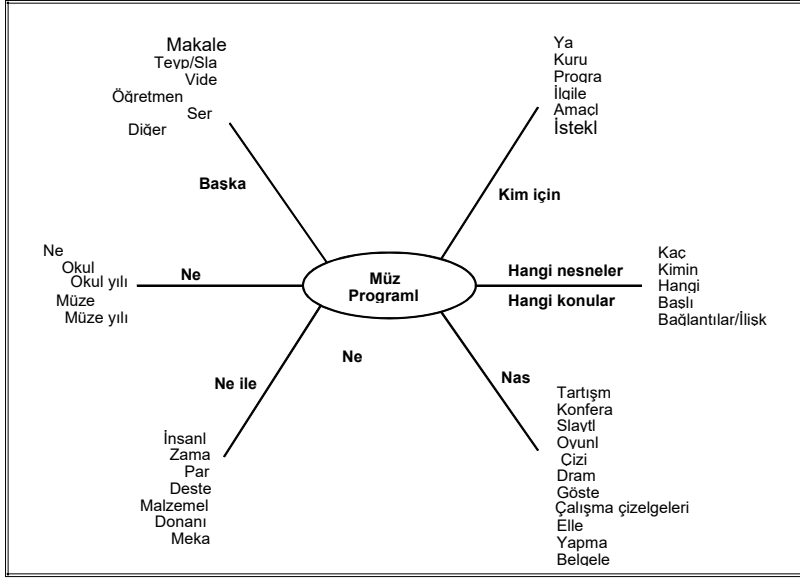
6) müze eğitimini etkileyen faktörlerden ilki koleksiyonların niteliği, ikincisi ziyaretçilerin çeşitliliği, üçüncüsü ise sergileme, drama, nesne ile birebir çalışma, gösteriler, dersler, konuşmalar gibi eğitim yöntemleridir. Bugün müze eğitimi, davranış bilimlerinin iletişim ve öğrenmeyle ilgili verilerine dayalı olarak, amaç, hedef kitle, uygulama ortamı, yöntem, araç-gereç ve eğitimci kapsamında değerlendirilmektedir (N.Y. Atasoy, 1997, s.s. 104-109).

Müze eğitiminde iki temel hedef kitle, genel ziyaretçiler ve öğrenci grupları biçimindedir. Özel gruplar içinde ele alınması gerekenler ise okul öncesi çocuklar, aileler, uzmanlar, engelliler ve yabancı gruplardır. Genel ziyaretçilere yönelik eğitim hizmetleri çoğunlukla dolaylı hizmetler olarak düşünülmektedir. Müzelerde doğrudan eğitim hizmetleri daha çok öğrenci gruplarına yoğunlaşmıştır. Bu etkinliklerin temelini örgün eğitimdeki dersleri destekleyecek biçimde nesnelere yararlanmak oluşturur. Bugün çağdaş eğitimciler müfredat konularını müze eğitim programları ile desteklemeyi ve zenginleştirmeyi önemli bir gereksinim olarak görmektedirler. Öğrencilere yönelik müze eğitim programları, örgün eğitimdeki derslerden bağımsız olarak yaratıcı düşünmeyi amaçlayabilir ki bu da yalnızca okul derslerindeki başarıyı değil, tüm yaşamı etkileyecek kazançları sağlayacaktır. Müzeler sürekli sergileri için programlar hazırlayabildikleri gibi süreli sergiler için de özel programlar hazırlayabilmektedirler. Müze eğitim programlarını, müze içi ve müze dışında uygulanabilecek, öğrenciler için hafta sonu ya da yaz tatili etkinlikleriyle çeşitlendirmek de mümkündür. Günümüz müzelerinde eğitim programları çoğunlukla disiplinler arası bir yapıda, eğitimciler ve müzenin türüne göre seçilmiş alan uzmanlarından oluşan bir ekip tarafından geliştirilmekte ve değerlendirilmektedir. Böyle bir ekibin oluşturulamadığı müzelerde ise alan uzmanları ya da rehberler bu işi üstlenmiş görünmektedirler.

Çağdaş anlamda bir eğitim politikasına göre yapılandırılması gereken müze eğitim hizmetlerinin genel amaçları, öncelikle müzenin bir ibadet yeri ve müze koleksiyonunun da ulaşılmaz kutsal emanetler gibi algılanmamasını sağlamak, bunun yerine didaktik olmayan eğlenceli bir yoldan somut birer belge olarak müze nesnelere ile insan yaşantılarının bütünleştirmek olmalıdır. Diğer yandan iletişim, sosyalleşme, zihinsel gelişim, estetik haz ve sanatsal bakış açısı da müze eğitiminin kazandırması gereken davranışlardır. Bu nedenle öğrencilere yönelik müze eğitim programları, sorgulamaya, doğru objeler ile etkileşim kurmaya, araştırmaya ağırlık verecek biçimde titizlikle planlanmalıdır (Hein, 2004, s. 3).

Hooper-Greenhill'e göre (1999, s. 145) müze eğitim programlarının planlanması ve yönetimi şöyledir:

Tablo 2: Müze Programlarının Planlanması ve Yönetimi

Müze eğitimi, artık iyi yönetilen bütün müzelerin ayrılmaz bir parçası olarak görülmekte, bu yönde programlar geliştirilmekte, bu programlar sürekli gözden geçirilmekte ve değerlendirilmektedir. Ancak bir müzenin eğitim etkinliklerinin yapısı ve çeşitliliği, bulunduğu ülkenin eğitim anlayışı, toplumsal durumu ve müzecilikte geldiği nokta gibi dış etkenlerin yanı sıra müzenin büyüklüğü, türü, koleksiyonu, finansmanı, personel istihdamı, hedefleri ve politikası gibi iç etkenlerin yönlendirmeleriyle oluşur. Bu anlamda farklılıklar yaşansa da günümüz müzesinde, müzenin eğitim potansiyelini en uygun yoldan en üst düzeye çıkarmak ve farklı izleyici gruplarına ulaşmak temel bir görev olarak düşünülmektedir (Akmehmet, 2005, s. 22).

Bütün bu gelişmelerin yanı sıra, müze eğitimi alanında bugün halen tartışılan önemli konular vardır. Bunların birkaçı, müze eğitim kadroları, müze dışındaki uzman pedagog yani öğretmen ve müze eğitimcisi arasındaki mesafeli duruş, müzelerin dünyada yaşanan olaylara eğitim planlamaları içerisinde yer verip vermedikleri, teknolojinin kullanımı gibi konulardır. Müzenin eğitim işlevi bir rekabet arenasıdır ve müze eğitimcisinin mesleği bu anlamda sürekli değişimlere açıktır. Bu durum, müzelerin organizasyon yapısı içerisinde, eğitimcileri tedbirsiz bir

konumda bırakan teorik ve pratik ciddi zorluklarla karşılaşılmasına neden olmaktadır. Öğretimin sınıf dışında yapılması, ilgili herkesin, planlama, uygulama ve değerlendirme aşamalarını yeniden düşünmesini gerektirir. Müzeyi öğrenmek, öğretmenlerin müzeler tarafından sunulan içeriği okuldaki bilgileri tamamlamak için nasıl kullanacaklarını öğrenmeleri anlamına gelir. Öte yandan demokrasi, eşitlik, çoğulculuk, hoşgörü, adalet ve dayanışma gibi temel değerler üzerinden bakıldığında, tüm dünyanın ortak mirasını temsil eden kamusal bir alan olarak müzelerin, güncel gelişmeler karşısındaki tutumlarını ortaya koymaları eğitim açısından gerekli görülmektedir (Kristinsdóttir, 2017, s.s. 424-434).

Gelişen teknoloji ile müze eğitiminin artık her ortamda olası olduğuna dair varsayım da tartışmalı konulardan biridir. Günümüzde müzelerin koleksiyonları, web sitelerinde, sosyal medyada ve cep telefonlarında erişilebilir hale gelmiştir. Küratörlerin internet sayfalarında nesnelere ilgili paylaşımlarına ulaşmak ve akıllı telefonlardaki uygulamalarla sanat yapıtlarına ilişkin sorulara yanıt veren müze eğitimcileri ile eşzamanlı olarak sohbet edebilmek bile mümkündür. Araştırma, esinlenme ve öğrenme ya da bilgi ve görselleri tekrar kullanmak ya da okul-müze etkinliklerinde, müze ziyareti öncesindeki hazırlık çalışmalarına ya da ziyaret sonrasında bilgileri pekiştirmek için internet ortamından yararlanmak teknolojinin pratik bir getirisi. Burada tartışılan, daha çok ziyaretçiyi, özellikle de gençleri müzelere çekmede bu yöntemlerin ne kadar etkili olduğu ya da olmadığıdır. Müzeyi benzersiz kılan, gerçekliğin deneyimidir.

Sonuç

Fransız Devrimi, müze fikrini özel bir güç sembolü olmaktan çıkarıp kamuya açık bir aracı haline getirmiştir. Müze eğitiminin başlangıcı, Paris'teki ilk kamusal müze olan Louvre'da 1793 yılında açılmış olan ilk sergiye kadar uzanır. Bu sergiye gösterilmiş olan ilgi, müze eğitiminin bir uzmanlık alanı olarak ortaya çıkışında ilk önemli adım olarak değerlendirilebilir. Avrupa'da müze eğitiminin tarihi iki reform dönemine özetlenecek olursa: 19. yüzyılın ortalarından I. Dünya Savaşı'na kadar tarihlenen ilk dönemde müzeler, ulusal ve emperyalist gücün gösterilmesine çeşitli bilimsel problemlerin ve bir dereceye kadar eğitimin araştırılmasında aracı olmuş; 1919-39 arasına tarihlenen ve milliyetçi, politik konulara ağırlık verilen öte yandan sanat ve bilimle ilgili yeni fikirlerin de sergilendiği ikinci dönemde ise müze eğitiminde büyük bir ilerleme meydana gelmiştir. Müzelerin eğitici rolü modern müze kadar eskidir ancak müze eğitiminin bir uzmanlık alanına dönüşmesi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşmiştir. Müze eğitimi

daima öğrenme kuramlarıyla bağlantılıdır. Eleştirel kuram, 1970'li yıllardan başlayarak, müze eğitimi üzerinde büyük bir etkiye sebep olmuş ve yeni müzecilik hareketini doğurarak müzelerin koleksiyonlarından çok toplumsal işlevlerini öne çıkaran bakış açısının hakim olmasını sağlamıştır. Eleştirel pedagojinin, yeni müze teorisi ile pek çok ortak yanı bulunmaktadır. Ziyaretçilerin aynı sergiyi farklı deneyimlerle keşfedip, aynı sergiden farklı öğrenmeler ile çıkmaları eleştirel yaklaşımın öngördüğü bir davranış biçimidir. Bu bağlamda yeni müzecilik, eski varsayımlara ve yöntemlere yönelik eleştirel bir duruştur. Amacı, toplumla ilişkilerin gözden geçirilmesi yoluyla müzeleri daha erişilebilir kılmaktır.

2000'li yıllarla birlikte yeni müzeciliğin ikinci dalgası ortaya çıkmıştır. Buna göre müzelerin yaygın, örgün ve yaşam boyu öğrenme yoluyla sağladıkları eğitim, sergilenen nesnelere karşısında ziyaretçilerin tutum, ilgi, beğenme, inanç gibi değerlerinin üzerine inşa edecekleri dönüştürücü ve duygusal bir deneyim ya da duyu pedagojisi olarak tanımlanır. Her şekilde yeni müzecilik, müzelerin geleneksel edilgen ziyaretçi anlayışına dayalı pedagojik yaklaşımına meydan okumaktadır. Bununla birlikte müze eğitim uygulamalarının halen daha açık bir misyona ve daha güçlü bir teorik arka plana ihtiyaç duydukları açıktır. Bu bağlamda müze öğrenme teorileri açıklığa kavuşturulmalı ve müze eğitimcileri bu süreçte değişim araçları olarak yetkilendirilmelidir. Müze eğitimi bugün, ziyaretçi odaklı ve katılımcı, etkileşimli ancak bu bağlamda gelişimin hala gerekli olduğu, profesyonelleşme sürecinde bir alandır. Bugün bir müze eğitimcisinin kendine sorması gereken sorular: “Pedagojik anlamda başarılı ve sürdürülebilir bir müze eğitimi için hangi şartlar ve nitelikler katkıda bulunabilir? Geleneksel yapılandırmacı bir eğitim teorisi kullanıldığında ölçülecek sonuçların hangisi önemli sayılacaktır? Ziyaretçiler müze deneyiminden kişisel anlamda yararlanmaya çalışılıyorsa sonuç nasıl ölçülebilir? Başarılı bir müze eğitim faaliyetini başarısızlıktan ayırmak için hangi ölçütler uygulanabilir?” olmalıdır.

Tarihsel süreçte yaşanan gelişmelerle Avrupa ve Amerika'daki müze eğitimi anlayışı, nesneyi değil insanı temel alan bir yapıdadır. Müzelerin eğitim işlevinin gerçekleştirilmesinde çocuk merkezli programlar ağırlık kazanmakta ve en önemli hedef kitle olarak öğrenciler görülmektedir. Müzelerin eğitim işlevi ile ilgili olarak 19. yüzyıl ile 21. yüzyıl fikirleri arasındaki farklılık, yeni eğitim değerlerinin gerekli olduğunu önermektedir. Bütün paydaşlar, pedagojik olarak başarılı bir müze eğitimi için hangi koşulların gerekli olduğu konusunda ortak kararlar almalı ve misyonun yürütülmesi için yeterli kaynak ve sürdürülebilir destek

sağlamaya gönüllü olmalıdırlar. Müze eğitimi, örgün eğitimdeki geleneksel anlayışın sınırlarını aşan yeni öğrenme modellerini, kısacası güncel dönüşümleri göz önüne almalıdır. Öğrenme ekosisteminin enstrümantal bir parçası olmak; doğrudan ve dolaylı öğrenme arasında bir köprü oluşturmak için müzeler, tutarlı bir şekilde sürdürülebilir pedagojik eğitim olasılıkları geliştirmelidir.

Kaynakça

- Abacı, O. (2003). Müze ve Eğitim. K.T. Akmehtem (Yayına Hazırlayan). Eğitim Ortamı Olarak Müzeler. İstanbul: YTÜ Yayınları, s.s. 3-16.
- Adıgüzel, Ö. ve Öztürk, F. (1999). Türk Eğitim Düşüncesinde Okul Müzesinden Müze Pedagojisine Değişim. Eğitim ve Bilim. Cilt: 14 (114), s.s. 73-81.
- Akmehtem, K.T. (2005). İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretiminde Arkeoloji Müzelerinin Nesne Merkezli Eğitim Etkinlikleriyle Kullanılması. İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Sanat Tarihi Programı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Akmehtem, K.T. ve Ödekan, A. (2006). Müze Eğitiminin Tarihsel Gelişimi. İTÜ Dergisi/b Sosyal Bilimler. Cilt 3 (1), s.s.47-58.
- Ata, B. (1999). İngiltere’de Piaget Ve Bruner’in Görüşlerinin İlköğretimde Tarih Öğretimine Yansıması Üzerine Bir Araştırma. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Sempozyumu- 15-16 Ekim 1998. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. (6, Özel Sayı) Web: <http://www.acikarsiv.gazi.edu.tr/dosya/Ingiltere.pdf> adresinden 27.07.2008 tarihinde alınmıştır.
- Atagök, T. (1999a). Müze-Toplum İlişkisinde Eğitim. T. Atagök (Derleyen). Yeniden Müzeciliği Düşünmek. İstanbul: YTÜ Yayınları, s.s.143-146.
- Atagök, T. (1999b). Yaşayan Müze Ve Eğitim. Sanat Dünyamız. (71). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, s.s.223-227.
- Atasoy, N.Y. (1997). Müzelerimizdeki Eğitime Yönelik Çalışmaların İrdelenmesi. Kuruluşunun 150’nci Yılında Türk Müzeciliği Sempozyumu III (24-26 Eylül 1996) Bildiriler. İstanbul: Askeri Müze Yayınları, s.s.104-112.
- Atasoy, S. (1997). Yeni Müzecilik Anlayışı: Eğiten-Bilgi Veren Müze. Kuruluşunun 150’nci Yılında Türk Müzeciliği Sempozyumu III

Bildirileri (24-26 Eylül 1996). İstanbul: Askeri Müze Yayınları, s.s.97-99.

- Atik, Ş. (1999).Müzelerin Yeniden Yapılanması Kapsamında Müze-Toplum İlişkisi, Müze-Toplum İlişkisi Bağlamında Müze Tanıtımı Ve İletişim. T. Atagök (Derleyen). Yeniden Müzeciliği Düşünmek. İstanbul: YTÜ Yayınları, s.s.155-172.
- Başaran, İ.E. (1994). Eğitime Giriş. Ankara: İbrahim Ethem Başaran-Kadioğlu Matbaası.
- Buyurgan, S. ve Mercin, L. (2005). Görsel Sanatlar Eğitiminde Müze Eğitimi ve Uygulamaları. V. Özsoy (Editör). Ankara: Görsel Sanatlar Eğitimi Derneği Yayınları, 2.
- Calkins, N.A. (1980). Object-Teaching: Its Purpose and Province, Education, Boston: Mass, p.p.165-172.
- CECA, (2008). What is CECA. Web: http://ceca.icom.museum/01_cms/details.asp?ID=1 adresinden 28.07.2008 tarihinde alınmıştır.
- Chadwick, A.F. (1980). The Role of the Museum and Art Gallery in Community Education. University of Nottingham Department of Adult Education, p.p.3,7.
- Duncan, C., (1995). Civilizing Rituals: Inside Public Art Museums. New York: Routledge.
- Duncan, C. ve Wallach, A. (2006). Evrensel Müze. A. Artun (Editör). Müze ve Eleştirel Düşünce Tarih Sahneleri-Sanat Müzeleri II. (Çev. R. Akman, E. Soğancılar, T. Bora, E. Gen, U. Kılıç, K. Atakay). İstanbul: İletişim Yayınları, s.s.49-77.
- Education in American Museums. (2008). Web: <http://education.state.university.com/pages/2254/Museum-an-Educational-Institution.html>. adresinden 01.08.2008 tarihinde alınmıştır.
- Ertürk, S. (1972). Eğitimde Program Geliştirme. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi.
- Gartenhaus, A. R. (2000). Yaratıcı Düşünme ve Müzeler. (Çev. R. Mengenci ve B. Onur). Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Glaser J.R. (1986). USA Museums in Content, The American Museum Experience, HMSO: 7-8.
- Guerriery, M. (2002). Müze: Hatıra ve Gerçeğin Sahnesi. Sabancı Üniversitesi Sabancı Müzesi: Bir Kuruluşun Öyküsü. R. Alp. (Editör). İstanbul: Sabancı Üniversitesi Sabancı Müzesi Yayını, s.s.57-117.

- Hein, G. E. (1998). *Learning in the Museum*. London and New York: Routledge.
- Hein, G. E. (2004). *Museum-Scholl Bridges: A Legacy of Progressive Education*, Association of Science-Tecnology Centers (ASTC) Web: <http://www.astc.org/pubs/dimension/2004/jan-feb/> adresinden 23.07.2008 tarihinde alınmıştır.
- Hein G. E. (2008). *Museum Education*. Web: <http://www.lesley.edu/faculty/ghein/downloads/MuseumEdBlackwellHein.pdf> adresinden 03.08.2008 tarihinde alınmıştır.
- Hooper-Greenhill E. (1992a). *Museum Education Today. Working in Museum& Gallery Education 10 CareerExperiences*, Leicester University Pres.
- Hooper-Greenhill E. (1992b). *Museum Education, Manual of Curatorship*.
- Hooper-Greenhill, E. (1994). *Museums and Their Visitors*. London: Routledge.
- Hooper-Greenhill, E. (1999). *Müze ve Galeri Eğitimi*. B. Onur (Editör). (Çev. M. Ö. Evren ve E. G. Kapçı). Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- ICOM (2008) *Development of the Museum Definition according to ICOM Statutes (1946-2001)*. Web: http://icom.museum/hist_def_eng.html adresinden 20.07.2008 tarihinde alınmıştır.
- Iguchi, J. H. (2005). *Museum Education: Part 2- Role of Museum Education*. Web: http://www.glocom.org/special_topics/colloquium/20050221_iguchi_museum2/index.html. adresinden 29.07.2008 tarihinde alınmıştır.
- İlhan, A.Ç. (2008). *Prof. Dr. Ayşe Çakır İlhan İle Sanat Eğitimi, Müze Eğitimi Ve Yaratıcı Drama Üzerine Söyleşi-19 Temmuz 2007*. Web: <http://www.okuloncesi.gen.tr/prof-dr-ayse-cakir-ilhan-ile-sanat-egitimi-muze-egitimi-ve-yaratıcı-drama-uzerine/> adresinden 22.07.2008 tarihinde alınmıştır.
- İsmayılov, N. G., (2007). *Modern Sanat Müzeleri ve Toplum İlişkisi*. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Plastik Sanatlar Yüksek Lisans Programı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kesik F. ve Bayram A. (2015). *Eğitim Sisteminin Eleştirel Pedagoji Perspektifinden Bir Değerlendirmesi*. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2015; 11(3): 900-921.

- Kristinsdóttir, A. (2016). Toward Sustainable Museum Education Practices: Confronting Challenges and Uncertainties. Web: <https://doi.org/10.1080/09647775.2016.1250104> adresinden 20.02.2018 tarihinde alınmıştır.
- Madran, B. (1999). Müze Türleri. T. Atagök. (Derleyen). Yeniden Müzeciliği Düşünmek. İstanbul: YTÜ Yayınları, s.s.3-19.
- Moffat, H. (1992). Introduction, Working in Museum& Gallery Education 10 Career Experiences, LeicesterUniversity Pres, p.5.
- Robertson, B. (2004).The South Kensington Museum in Context: An Alternative History. Web: <http://www.le.ac.uk/ms/m&s/issue%204/robertson.pdf> adresinden 28.07.2008 tarihinde alınmıştır.
- San, İ. (2001). Müze Kültürü ve Toplumsal Sorumluluk. Ankara: Müzeciler Derneği Yayınları.
- Shabbar, N. (2001). Çocuklar İçin Müze Eğitimi. B. Madran (Editör). Kent, Toplum, Müze Deneyimler-Katkılar. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, s.68-73.
- Shaw, W.M.K. (2004). Osmanlı Müzeciliği Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Smithsonian. (2008). History. Web: <http://www.si.edu/about/history.htm> adresinden 23.07.2008 tarihinde alınmıştır.
- Tanilli, S. (1996). Dünyayı Değiştiren On Yıl/ Fransız Devrimi Üstüne (1789-1799). İstanbul: Çağdaş Yayınları.